

SALEZIJANCI I SALEZIJANSKE ODGOJNE USTANOVE U HRVATSKOJ 1941-1960.

Marinko Ivanković

Uvod

Salezijanci su u Hrvatskoj započeli sa svojim odgojnim radom u vrlo zamršenim političkim i društvenim prilikama. Prvi salezijanci u Hrvatsku došli su još za vrijeme Austro Ugarske monarhije, kad nije postojala samostalna hrvatska država. Došli su u Rovinj 1913.¹ pred početak Prvog svjetskog rata i u Rijeku 1918.² kad je Prvi svjetski rat bio pri kraju. U Rovinj i Rijeku došli su talijanski salezijanci, a i u Rovinju i Rijeci živjela je znatna talijanska nacionalna manjina. Po završetku Prvog svjetskog rata nestala je Austrougarska monarhija, a odlukom Pariške mirovne konferencije, Rappalskim i Rimskim ugovorom Rovinj i Rijeka ušli su u sastav Italije, dok je ostali dio Hrvatske ušao u novo osnovanu Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca, koja će kasnije dobiti ime Jugoslavija. Oratoriji u Rovinju i Rijeci bili su u Venecijanskoj salezijanskoj provinciji.

Na poziv zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera salezijanci preuzimaju upravu i odgoj u nadbiskupskom konviktu u Zagrebu 1922.³ U Zagreb su došli salezijanci iz Slovenije. U Sloveniju su salezijanci došli 1901.⁴ gdje se salezijansko djelo vrlo lijepo razvijalo. Salezijanci su u konvikt unijeli salezijanski način odgoja i preko konvikta i blagdanskog oratorija koji je djelovao uz konvikt postali poznati po čitavoj Hrvatskoj. U zagrebačkom predgrađu Knežija su 1928. uz pomoć darovatelja i kupnjom nabavili prostrani teren i odmah 1929.⁵ otvorili oratorij i omladinski dom. Knežija je ubrzo postala okupljalište stotina dječaka i mladića, a kapela zavoda postaje pastoralni centar za brojno okolno stanovništvo jer u blizini nije postojala crkva.

U Splitu je postojala inicijativa za dolazak salezijanaca još za don Boscova života,⁶ ali su došli tek 1936.⁷ gdje su preuzeli već postojeću odgojnu ustanovu

¹ Marinko IVANKOVIĆ, *Salezijanci u Rovinju*, "Don Bosco danas", br. 2/2002., str. 20-21.

² Marinko IVANKOVIĆ, *Dolazak salezijanaca u Rijeku....*, "Don Bosco danas", br. 1/2004., str. 20-21.

³ Nikola PAVIČIĆ, *Salezijanci u Zagrebu*, Zg. 1996. str. 21-22.

⁴ Bogdan KOLAR, *Salezijanci sto let na Slovenskem*, Ljubljana 2001. str.37-40.

⁵ Nikola PAVIČIĆ, *Nav. dj.* str. 27.

⁶ Marko PRANJIĆ, Salezijanci u Hrvatskoj, "Salezijanski vjesnik," br. 1/1985. str. 19-20.

⁷ Arhiv Hrv. sal provincije u Zagrebu: *Ugovor salezijanaca o preuzimanju uprave u zavodu*. Salezijanci nisu postali vlasnici samog zavoda. Zavod je ostao u vlasništvu "Javne Dobrotvornosti".

za siromašnu mladež. Salezijanci su u Splitu prije početka rata djelovali nepunih pet godina. Svojom požrtvovnošću, jednostavnošću, radinošću ubrzo su stekli velike simpatije i kod klera i kod puka. U Splitu su salezijanci preuzeli brigu za tridesetak siromašnih dječaka po ugovoru sa "Javnom Dobrotvornošću" koja je slala te dječake i koja je bila vlasnik zgrade. Salezijanci su po dolasku u Split otvorili konvikt za u kojem su odgajali četrdeset do pedeset mladića, koji su pohađali srednje škole u gradu, a 1938. otvorili su i oratorij, koji je za kratko vrijeme okupio lijep broj mladih. Kapela zavoda je omogućivala mladima, a i odraslima, vjersku pouku i sakramentalni život.

Salezijanci 1939. u Podsusedu kod Zagreba otvaraju novi zavod i grade crkvu sv. Ivana Bosca,⁸ a 1940. otvaraju kuću za odgoj zvanja u Donjem Miholjcu. U Donjem Miholjcu salezijanci su preuzeli "Zadužbinu Celestine Roscher". Zaduzbina je osnovana s ciljem da odgaja i školuje siromašnu mušku mladež za obrtnička i trgovačka zanimanja. U njoj je bilo mjesta za tridesetak dječaka. Salezijanci su uz ove dječake 1941. počeli primati i "Marijine sinove" (zakašnjela zvanja).

SALEZIJANCI U HRVATSKOJ ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Drugi svjetski rat donosi propast Kraljevine Jugoslavije koju u Hrvatskoj skoro nitko nije ni žalio, a ono što je od nje ostalo bilo je razdijeljeno na više područja gdje su formirane lokalne vlasti i djelovale razne vojne formacije. Na području većeg dijela Hrvatske i u Bosni i Hercegovini osnovana je Nezavisna Država Hrvatska pod vrhovnom vlašću Nijemaca i Talijana. Njemačka okupacijska vlast zatvorile su salezijanske odgojne zavode na Radni i u Veržeju gdje su se odgajali i salezijanski kandidati iz Hrvatske, a na Radni je bio i novicijat. Komunikacija sa sjedištem provincije, koje je bilo u Ljubljani bilo je uvelike otežano. Zato salezijanci 1941. kupuju dvorac Dioš kod Daruvara u Slavoniji⁹ i tu je otvoren 1941. prvi hrvatski salezijanski novicijat. Kad su novaci završili godinu novicijata i položili prve zavjete ostali su i dalje u Diošu gdje je za mlade klerike otvorena privatna salezijanska gimnazija. Salezijanci su bili vrlo lijepo prihvaćeni od svećenika iz okolnih župa i od vjernika. Pomagali su po župama u pastoralnom radu, a novaci i mladi klerici su za vjernike često priređivali prigodne akademije i kazališne predstave. Zavod je praktično bio na samoj liniji bojišnice od početka kolovoza 1944. do kraja ožujka 1945. Oko samog zavoda su se često vodile borbe. Vojska je i sam zavod u nekoliko navrata htjela pretvoriti u vojni objekt, jer je imao kulu s koje se dobro vidjela okolina, ali su salezijanci uspjeli to zapriječiti i tako vjerojatno spasili zavod od težih razaranja. Par-

⁸ Za otvorenje kuće u Podsusedu uvelike je zaslužan župnik župe Stenjevec u kojoj se nalazio Podsused, Josip Mokrović, koji je postigao da je župa darovala zemljište salezijancima za gradnju kuće i crkve.

⁹ Arhiv Hrv. sal. provincije u Zg.: *Kupoprodajni ugovor dvorca Dioš*.

tizani su 19. siječnja 1945. naredili da svi klerici i novaci moraju u partizansku vojsku.¹⁰ Ravnatelj je poduzeo sve da bi se ova naredba poništila, ali nije koristilo. Morali su svi 22. siječnja na komisiju u Daruvar, koja je trojicu od njih proglasila privremeno nesposobnim, a svi drugi su morali u vojsku i ne vraćajući se kući.

U Nadbiskupskom konviktu u Vlaškoj ulici, u Omladinskom domu na Knežiji, u Podsusedu gdje su salezijanci preuzeli novo osnovanu župu sv. Ivana Bosca aktivnosti se uglavnom nisu prekidale. U Rijeci je nakon početne velike neizvjesnosti oratorij nastavio s redovitim radom, a isto tako i konvikt. Koliko toliko redoviti rad se odvijao do kapitulacije Italije. Nakon toga Rijeka je često bombardirana iz zraka. Redoviti život u gradu je uvelike poremećen. Škole pokušavaju završiti ubrzano školsku godinu, pa su i učenici u konviktu kratko vrijeme.

U samom ratu najviše teškoća imao je salezijanski zavod u Splitu. Talijanska vojska odmah u početku rata uzela je za svoje potrebe veći dio salezijanske kuće i time je prestao rad oratorija i konvikta. Salezijancima su na brizi ostali samo siromašni dječaci koje je slala "Javna Dobrotvornost", njih dvadesetak. Početkom siječnja 1942.¹¹ salezijance u Splitu su posjetili član vrhovnog kapitula don Pietro Tirone i provincijal venecijanske provincije don Francesco Antonioli i tom je zgodom kuća u Splitu uključena u venecijansku salezijansku provinciju. Nakon kapitulacije Italije došlo je do zračni napada na Split koji su zauzeli Nijemci, mnoge kuće su porušene i salezijansku kuću su naselili ljudi koji su ostali bez krova nad glavom. Nijemci i ustaše su napustile Split 26. listopada 1944. i u Split su ušli partizani, a s njima je došla i komunistička vlast.¹²

Cijela Hrvatska je 1941.- 1945. bila ratno područje. Nijedna salezijanska kuća u ratu nije bila teže oštećena, a od salezijanaca poginuo je jedino klerik Josip Belović.¹³

1. Salezijancima oduzete sve odgojne ustanove (1945-1947)

1.1. *Split*

Ratne neprilike su najprije završile za salezijance u Splitu, koji su, kako sam spomenuo imali i najviše poteškoća u radu za vrijeme rata. Završetkom rata teškoće nisu prestajale nego su postajale sve veće. Najprije je nova vlast u salezijansku kuću smještala izbjeglice koji su se vraćali svojim kućama, dok im se osigura prijevoz ili vojnike dok im se ne nađe trajniji smještaj. Salezijanci su živjeli

¹⁰ *Kronika salezijanskog zavoda Marijin Dvor (Dioš)*, za dan 19. siječnja 1945. (Kronika nema stranicu nego je vođena po datumima)

¹¹ Kronika zavoda Martinis Marchi u upravi salezijanaca u Splitu za dane 3.-8. siječnja 1942. donosi zapise o boravku poglavara u Splitu

¹² U Kronici zavoda dosta detaljno se bilježe događaji u zavodu krajem rata.

¹³ *Josip Belović mladić don Boscove duhovnosti*, Zg. 1975. str. 80-82.

u neizvjesnosti, ali i nadi da će se poratne nepravilike postupno smiriti i da će nastaviti s normalnim životom i radom. Brinuli su se za tridesetak siromašnih dječaka koji su bili u jednom dijelu kuće i kapela zavoda bila je središte sakramentalnog i pastoralnog života za okolno stanovništvo. Nova vlast je u zavod poslala svog povjerenika u osobi Josipa Jurjevića 13. studenog 1944. koji je javljao svojim nadređenima o svemu što se događa u zavodu. Komunistička vlast u Splitu je naredila 22. siječnja 1945. da se djeca iz zavoda presele na Lovret, a brigu o djeci preuzima državna vlast. Cijelu kuću preuzima vojska za vojnu bolnicu. Salezijanci su se oprostili s djecom nakon večernjih molitava 27. siječnja 1945. Salezijancima je ostala samo kućna kapela i dvije sobe i tri sobe su ostale časnim sestrama. Salezijanci su se žalili i pokušavali dokazati svoje pravo, ali su postajali sve svjesniji da je došlo vrijeme kad uobičajeno pravo ne vrijedi mnogo. Žalili su se i preko biskupije. Vojna bolnica se iselila 21. srpnja 1945.,¹⁴ ali zgrada nije vraćena salezijancima, nego im je 2. kolovoza 1945. naređeno da napuste zavod i presele se u samostan otaca isusovaca gdje su im osigurane dvije sobe, a časnim sestrama je naređeno da isto tako napuste kući i presele se u samostan kćeri Božje ljubavi na Marijanskoj cesti. Nakon odlaska vojne bolnice odlukom Gradskog Odbora određeno je da zavod postane dječji dom, ali se od toga odustalo i u nj su se 28. listopada 1945. uselili vojni invalidi.¹⁵ Po toj odluci dio zgrade je ostavljen salezijancima. Sud je 29. siječnja 1947. poništio ugovor između "Javne Dobrotvornosti" i salezijanaca na temelju kojega su salezijanci i došli u Split. Salezijanci su se i opet žalili, ali su uspjeli isposlovati da ostanu u Splitu do 30. rujna 1947. Ravnatelj zavoda don Štefan Vogrin i brat pomoćnik g. Franc Visočnik kao posljednji salezijanci napuštaju kuću u Splitu i odlaze u Zagreb. (16)¹⁶

1.2. *Donji miholjac*

Tokom rata salezijanci su u Donjem Miholjcu imali ne veliku grupu dječaka uglavnom iz bliže okoline koji su kao redoviti đaci pohađali građansku školu u gradu i "Marijine sinove" za koje su organizirali vlastitu gimnaziju.¹⁷ Rat je stvarao teškoće u komunikaciji, posebno za "Marijine sinove" koji su bili iz raznih krajeva, ali i u opskrbi. Veće teškoće su nastale početkom 1945. kad se bojišnica približila Donjem Miholjcu. U listopadu 1945. u zavodu je 28 učenika. Ravnatelj zavoda don Antun Sivončik koji je postao ravnatelj prethodne godine iznenada umire 12. prosinca 1945., a već 4. siječnja 1946. dolazi novi ravnatelj don Srećko Radman. Od početka 1946. teškoće s vlastima postaju iz dana u dan veće. Za proslavu blagdana sv. Ivana Bosca koja je bila 3. veljače 1946. vlast je za-

¹⁴ Kronika zavoda za dan 21. srpnja 1945.

¹⁵ Odluka Gradskog odbora Split II/3d Br. 2130/3180/45 od 30. listopada 1945.

¹⁶ Kronika za dan 30 rujna 1947.

¹⁷ Kronika salezijanskog zavoda "Zadužbine Celestene Roscher" u Donjem Miholjcu, za dan 21. rujna 1941.

branila priredbu koju se pripremili odgajanci zavoda, radi završne koračnice i igrokaza "Žrtva ispovjedne tajne".¹⁸

Ministarstvo prosvjete je 1946. izdalo uredbu, da se ukidaju svi internati i konvikti koje nije osnovala država¹⁹ i koji ne dobiju dozvolu za rad do 15. listopada 1946. Salezijanski zavod u D. Miholjcu nije dobio dozvolu za rad. Salezijanci su opet uložili žalbu, jer drugo nisu ni mogli. Uredba je dozvoljavala rad sjemeništima, a u zavodu su tada bili u većini kandidati za salezijansku družbu. Kotarski N.O. u D. Miholjcu dostavio je odluku O.N.O. iz Osjeka kojom se ukida naš zavod i predaje se đačkom internatu u D. Miholjcu. Komisija je popisala inventar ali predaja nije izvršena jer nije bio prisutan osnivač, ali je to bilo tek kratka odgoda. Početkom 1947. svakodnevno su stizali zahtjevi za iseljnjem. Kad je odluku potvrdilo i Ministarstvo salezijanci su morali napustiti zavod. Otpustili su učenike 29. siječnja 1947., a blagdan sv. Ivana Bosca 31. siječnja kako bilježi kroničar slavili su uz "glasani plač".²⁰ Posljednji salezijanci don Izidor Tušek i brat pomoćnik Josip Tomac napuštaju Donji Miholjac 6. veljače 1947.²¹

1.3. *Dioš - Marijin Dvor*

Po završetku rata u proljeće 1945. salezijanci su u Diošu poduzimali sve da uspostave redovite životne prilike. Za svoga kratkog boravka u Diošu i to u ratnim prilikama u čitavom kraju su proširili štovanje Marije Pomoćnice. Samo mjesto su prozvali "Marijin Dvor" i salezijanci su ga samo tako zvali. Pod vodstvom novog mladog okretnog ravnatelja don Jerka Gržinčića (postao ravnatelj u srpnju 1944., mjesto don Serafina Pelicona) priredili su, tek što je rat završio, veliku proslavu blagdana Marije Pomoćnice. Na otvorenom na rubu šume kod zavoda napravili su oltar koji su ukrasili sa obiljem cvijeća. Na proslavi su se poslije podne pojavili i nekolicina partizana, koji su tražili, kako bilježi kronika, da se mnoštvu održi govor o bratstvu i jedinstvu i da se moli za druga Tita. Bili su pogošćeni ali govora nije bilo.²²

Novaci i klerici su se tokom ljeta i jeseni vraćali iz ratnih vojnih jedinica, kako su se uspijevali osloboditi vojničke službe. Novaci koji su se vratili u novicijat položili su svoje prve zavjete 11. studenog 1945. i više nije bilo novicijata u Ma-

¹⁸ *Kronika za dan 3. veljače 1946.*

¹⁹ Ministarstvo Prosvjete Republike hrvatske: *Uredba o đačkim domovima br. 10005/1946.* Zagreb 17. rujna 1946. (Broj uredbe zapisan je Kronici Nadbiskupskog konvikta u Vlaškoj ulici u Zagrebu)

²⁰ *Kronika za dan 31. siječnja 1947.*

²¹ Sa 6. veljače 1947. završava i pisanje Kronike salezijanskog zavoda "Zadužbine Celestine Roscher u Donjem Miholjcu.

²² *Kronika salezijanskog zavoda Marijin Dvor (Dioš) za dan 21. svibnja 1945.* Rat je tek završio i nove vlasti nisu pravile veće teškoće proslavi blagdana. O tragediji Hrvatskog naroda u Bleiburgu još nitko ništa nije znao.

rijin Dvoru. Magister don Anton Hanžel koji je preuzeo službu učitelja novaka 1944. premješten je u Škrljevo u Sloveniji gdje je vršio istu službu

Po zakonu o agrarnoj reformi samostani su mogli imati maksimalni 10 ha zemlje. U kategoriju samostana uvršten je i salezijanski zavod Marijin Dvor. Marijin Dvor je imao nešto više posjeda od propisanog maksimuma.²³ Komisija sastavljena od predstavnika kotarsko N.O. iz Daruvara i milicije iz Končanice došli su 30 ožujka 1946., kad je ravnatelj zavoda don Toma Kelenc bio odsutan jer je propovijedao duhovnu obnovu u Zagrebu, bez ikakvog pismenog naloga i tražili da se čitav zavod iseli u roku od dva sata. Svi pozivi na vlasništvo, zakone i ustav su postigli samo to da se iseljenje odgodi za jedan dan do 31. ožujka 1946. kad je bila nedjelja. Vjernici koji su sutradan došli na nedjeljnu misu našli su miliciju koja nije dozvoljavala ulaz u kapelu. Vijest se brzo proširila po okolnim selima pa se okupilo daleko više ljudi nego obično i na uporno traženje vjernika misa je ipak održana. Poslije mise vjernici se nisu razilazili nego su zahtijevali da salezijanci ostanu. Sutradan 1. travnja 1946. okupilo se mnoštvo vjernika da isprati salezijance je su bili omiljeli u čitavom kraju, salezijanci su napustili zavod noseći kip Marije Pomoćnice prema župnoj crkvi u Daruvaru, koja je udaljena preko 6 kilometara. Putem su se priključili i drugi tako da je nastala velika procesija koja je išla za Marijinim kipom moleći i pjevajući marijanske pjesme. Kad su došli pred crkvu u Daruvaru salezijanci su bili fizički napadnuti. Napad su predvodili ratni invalidi i sa štakama su udarali klerike i svećenike ne samo van crkve nego i u crkvi. Neki su bili i teže povrijeđeni. Salezijanci su se iz Marijin Dvora preselili u Badljevinu i smjestili se u župnu kuću. Župom su upravljali salezijanci. Prostora je bilo puno manje, ali se i u tim prilikama nastojao organizirati redoviti život i školska godina privedi kraju. Sud u Daruvaru je 4. svibnja 1946. za događaje u Daruvaru od 1. travnja 1946. kao glavne krivce proglasio ravnatelja dr. don Tomu Kelenca i župnika iz Daruvara vlč. Miju Ettingera kao organizatore demonstracija protiv narodne vlasti. Ravnatelj je kažnjen sa trideset dana zatvora, a župnik sa deset dana. Kažnjena je i vjernica iz Daruvara Ankica Hajncl, te nekoliko invalida koji su fizički napali svećenike i klerike.²⁴ Treba reći da je kazna ravnatelju za ono vrijeme bila neobično blaga, ali su se za nj zauzeli i neki predstavnici vlasti jer je don Toma Kelenc kao župnik u Badljevinu u vrijeme rata pomagao partizane što je bilo u tom kraju poznato i na što se tada dosta pazilo.²⁵ Tako su salezijanci izgubili kuću i imanje u Marijin Dvoru, dobili batine i još sudski kažnjeni, ali nisu klonuli duhom. Dobar dio mladih klerika nastavili su u teškim prilikama školovanje i postali svećenici: Sta-

²³ Odlukom agrarne komisije u Daruvaru Br. 227/46. oduzeta su zavodu dva katastarska jutra šume, jer je većina posjeda bila šuma, a oranice i voćnjaka bilo je malo.

²⁴ *Arhiv Hrv. sal. prov. u Zagrebu*: Događaje od 1. travnja 1946. detaljno je opisao ravnatelj dr. Toma Kelenc upućenoj Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva 10. travnja 1946.

²⁵ Isto: Za dr. Tomu Kelenca zauzeli su se predsjednik N.O. Badljevinu Aleksa Lipljanac i predsjednik Odbora J.N.F. Badljevinu Nikola Lujanac. T. Kelenc je bio župnik u Badljevinu prije nego je postao ravnatelj u Marijin Dvoru.

nislav Belaj, Mirko Bajić, Franjo Crnjaković. Nikola Vuglec, Marin Mandić, Nikola Zubović, Josip Jurić, Tadija Dodić, Mihael Krämer²⁶. Ravnatelj je 10. travnja 1946. uložio žalbu Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva na oduzimanje kuće i nasilni izgon te sve nezakonite i nasilne postupke učinjene salezijancima i salezijanskoj školi u Marijin Dvoru, jer je zakon dozvoljavao rad crkvenim školama za odgoj svećeničkih kandidata. Sud ne samo da nije pozitivni riješio pravedne zahtjeve žalbe nego je odlukom I.R. 277/46 od 11. lipnja 1946. ukinuo kupoprodajni ugovor između Zavoda za kolonizaciju i salezijanaca od 9. rujna 1941. kojim su salezijanci postali vlasnici Dioša (Marijin Dvora)

U kronici Nadbiskupskog konvikta u Zagrebu za dan 3. travnja 1946. zapisano je da je toga dana došao u konvikt neki Aleksandar Kiš i salezijancima donio vijest o napadu na procesiju u Daruvaru i da su mnogi svećenici i klerici ubijeni.²⁷ Nešto kasnije istoga dana došla su dva seljaka iz Ivanova Sela u konvikt u Zagrebu koje je poslao don Josip Klenovšek koji su donijeli puno blaže vijesti, a nakon toga je u Zagreb došao i ravnatelj iz Marijin Dvora dr. don Toma Kelenc, koji je umirio braću da su istina svi dobili batina netko više netko manje, a najviše 23 rane klerik Franjo Crnjaković, ali da nije nitko smrtno stradao. Kišova priča pokazuje kolika je bila uznemirenost u Daruvaru i okolici u to vrijeme i njegova priča je tek jedna od mnogih koje su tada kružile.

1.4. Rovinj

Do kapitulacije Italije u rujnu 1943. aktivnosti su rovinjskom oratoriju su se odvijale uglavnom redovito. Nakon toga u Istru je došla njemačka vojska i životne prilike postale su nesigurnije radi djelovanja partizana, a još više radi savezničkih bombardiranja od kojih nije bio pošteđen ni Rovinj. Salezijanci su oratorij držali otvorenim i redovito su organizirali aktivnosti za oratorijance koji su se okupljali u manjem broju. Njemačka vojska napustila je Rovinj 29. travnja 1945., a slijedećeg dana u grad je ušla partizanska vojska. U kronici oratorija za drugi svibnja stoji zapisano: "Na tornju sv. Eufemije izvješena je hrvatska zastava. Hoćemo li se mi salezijanci osjećati strancima? Kojoj provinciji će pripasti ova kuća? Mi salezijanci smo internacionalni. Možemo činiti dobro pod bilo kojom zastavom! Naprijed u Gospodinu! Teška su vremena! Potrebna je velika razboritost."²⁸ Rat je završio a nastala je velika neizvjesnost. Ljudi su se teško privikavali da su došla neka sasvim druga vremena sa sasvim drugim pogledom na život.

Kroz čitavu 1946. i do veljače 1947. godine, salezijanci katehiziraju u školama, pripremaju dječake za prvu pričest i krizmu i vode sve redovite aktivnosti u

²⁶ P. Dr. Michael KRÄMER, SDB: *Meine Rettung aus den Fängen des Kommunismus*, Verlag Padeborn.

²⁷ *Kronika Nadbiskupskog konvikta pod upravom salezijanaca u Zagrebu* za dan 3. travnja 1946.

²⁸ Kronika teksta pisana je na talijanskom jeziku, prijevod M. Ivanković.

oratoriju. U Parizu je sklopljen mirovni sporazum 10. veljače 1947. po kojem su određene nove granice između Italije i Jugoslavije sa osnutkom Slobodne Teritorije Trsta.²⁹ Po tom sporazumu Rovinj je kao i najveći dio Istre pripao Hrvatskoj. Dana je mogućnost stanovnicima iz Istre da mogu optirati, tj. da se mogu iseliti u Italiju. Talijanski salezijanci koji su dotada bili u Rovinju i rovinjski oratorij je pripadao venecijanskoj salezijanskoj provinciji odlučili su optirati. U Rovinju je ostao samo jedan salezijanac don Frane Gulešić koji je u Rovinj došao 1946. Komunistička vlast je uskoro zabranila vjeronauk u školama. Onemogućen je i rad oratorija. Don Frane je održavao bogoslužje u crkvi oratorija i u omanjoj crkvi “Majke Božje od Milosti”, gdje se redovito okupljao lijep broj Marijinih štovatelja. Zgradu rovinjskog oratorija je 1949. općina Rovinj uzela bez ikakve službene pisane odluke za đачki dom, a salezijancima je na korištenje dodijeljena jedno obiteljska kuća s vrtom obitelji koja se iselila u Italiju. Salezijanci su bdjeli i čekali povoljnija vremena za salezijanski rad u Rovinju, ali kako je vrijeme odmicalo sve se više uviđalo da boravak samo jednog salezijanca u Rovinju bez jasnog statusa nema smisla. U takvim okolnostima salezijanci su 1956. napustili Rovinj mjesto gdje su najprije počeli svoj odgojni rad u Hrvatskoj. Kuću koju su dobili na korištenje umjesto zgrade oratorija prepustili su sestrama uršulinkama iz Škofje Loke.³⁰

1.5. *Rijeka*

U Rijeci su salezijanci osim oratorija koji je osnovan 1918. imali i konvikt otvoren 1935. U oratoriju su sagradili lijepu crkvu Marije Pomoćnice, a riječki je biskup osnovao 1941. novu župu i povjerio je salezijancima tako da je crkva oratorija postala i župna crkva. Salezijanci u Rijeci kroz Drugi svjetski rat i neposredno iza njega živjeli su u sličnim okolnostima kao i salezijanci u Rovinju. Nakon kapitulacije Italije početkom rujna 1943. u grad je ušla njemačka vojska, pa su komunikacije bile otežane. I konvikt je ostao u takvim okolnostima zatvoren za šk. god. 1943./44. Grad su često bombardirali saveznički zrakoplovi pa se i rad u oratoriju morao prilagoditi takvim prilikama. Njemačka vojska je napustila Rijeku 3. svibnja 1945. i u grad su ušli partizani. O tome kojoj će državi grad pripasti vođeni su već iza Prvog svjetskog rata dugi pregovori, problem granice između Italije i Jugoslavije nije bio ništa manji ni iza Drugog svjetskog rata. Ravnatelj don Giuseppe Cucchiara koji je već bio misionar u Kini odlučio se vratiti u misije, njegovu odluku odobrili su poglavari u Torinu. Prije nego je napustio Rijeku u kolovozu 1946. bio je sa don Stankom Rebekom u Ljubljani gdje je sa provincijalom don Ivanom Španom razgovarao o mogućnosti da hrvatski i slovenski salezijanci preuzmu zavode u Rijeci i Rovinju.³¹ Ravnatelj je ubrzo iza toga otišao u Torino a

²⁹ Goran Moravček: *Rijeka između mita i povijesti*, Rijeka 2006. str. 141.

³⁰ Arhiv Hrv. sal prov. u Zagrebu: *Ugovor između salezijanaca i č. s. uršulinki*. Rovinj 8. rujna 1956.

³¹ *Kronika salezijanskog zavoda u Rijeci III.*, str. 447. (za dan 28 kolovoza 1946).

službu ravnatelja preuzeo je don Gerolamo De Martin koji je bio ujedno i župnik. Ali ni on nije dugo ostao, jer je 16. siječnja 1947. došla policija pretresla kuću i uhapsila ravnatelja don Gerolama De Martina.³² Na montiranom procesu osuđen je na tri godine zatvora. Odležao je u Staroj Gradišci nešto više od godinu dana, a nakon toga je u rujnu 1948. otišao u Italiju, jer je bio osuđen na izgnanstvo. Na mjesto talijanskih salezijanaca došli su hrvatski i slovenski salezijanci iz tadašnje Južnoslavenske salezijanske provincije sv. Ćirila i Metoda.

Nisu iz Rijeke otišli samo salezijanci. Otišao je u dogovoru sa Sv. Stolicom i riječki biskup msgr. Ugo Camozzo 2. kolovoza 1947. Javnost je o biskupovu odlasku bila naknadno obaviještena.³³ Otišlo je preko trideset svećenika, ako se zna da su neki bili uhapšeni onda je mala biskupija ostala bez većine svećenika. Iz Rijeke se iselilo i mnoštvo građana, najviše Talijana, ali i Hrvata i pripadnika drugih narodnosti.

Prestao sa radom i riječki salezijanski konvikt. Školska godina 1946./47. bila je posljednja godina njegova rada. Oproštajna večera za učenike i oproštaj u tuzi bio je 29. lipnja 1947.³⁴ Za slijedeću šk. godinu salezijanci više nisu smjeli primati učenike u konvikt. Rad u oratoriju nije zabranjen nikakvom konkretnom odredbom, ali je u stvarnosti i on onemogućen, barem onaj organiziran. Sve sekcije oratorija su prestale s radom, jer nije bilo moguće bilo kakvo organizirano okupljanje. Prestala su sa radom brojna udruženja povezana s oratorijem (Dame patronese, Udruženje Marije Pomoćnice, Katolička akcija, skauti...). Jedino je župa Marije Pomoćnice kao legalna institucija nastavila sa katehizacijom djece i pastoralnim radom i u okviru župe zadržao se i dio oratorijskih aktivnosti. Riječka salezijanska kuća za razliku od drugih nije bila oduzeta. Zgrade su ostale u vlasništvu salezijanaca.

1.6. *Nadbiskupski konvikt u Zagrebu*

Pred sam početak rata 1941. učenici su iz konvikta poslani kućama i kad je rat počeo u zgradu konvikta se za kratko vrijeme uselila njemačka vojska. Odgojitelji su učenicima su često u konviktu priređivali akademije i priredbe. Konvikt je imao i svoj pjevački zbor. Većina učenika bila je uključena u družbice, prema ustaljenoj salezijanskoj tradiciji. Kako se konvikt nalazio u samom centru grada često su ga posjećivali salezijanci iz drugih zavoda bilo da su bili na proputovanju ili su dolazili poslom u Zagreb. Nadbiskup dr. Alojzije Stepinac je često i u raznim zgodama boravio u konviktu. Papinski legat u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj msgr. Giuseppe Ramiro Marccone³⁵ znao je doći u konvikt i po nekoliko puta mjesečno. Drugi razni gosti navraćali su u konvikt. Odgojitelji su vodili vrlo uredno evidenciju o učenju i vladanju učenika.

³² *Kronika salezijanskog zavoda u Rijeci IV.* str. 1 (za dan 16. siječnja 1947).

³³ *Kronika salezijanskog zavoda u Rijeci*, str. 12. (za dan 2. kolovoza 1947).

³⁴ Po odluci Ministarstva ... kao u bilješci 19.

³⁵ *Kronika nadbiskupskog konvikta u Zagrebu* bilježi česte njegove posjete.

Partizani su ušli u Zagreb 8. svibnja 1945. Zavladao je radost što je rat završio, ali je zavladao i velika neizvjesnost što će biti dalje. A ono što je došlo bilo je gore od svih predviđanja. Ravnatelj don Frane Gulešić je 10. svibnja 1945. išao nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu tražiti savjeta kako postupati u novonastaloj situaciji. Već o početka 1946. novine počinju donositi napade na privatne odgojne domove koje su najčešće vodile razne redovničke zajednice. Negativan stav prema Crkvi se sve više pojačavao.

Ministarstvo Prosvjete Republike Hrvatske izdalo je Uredbu o đačkim domovima br. 10005/1946. od 17. rujna 1946. da mogu raditi samo oni đački domovi koje je osnovalo to ministarstvo i oni koji dobiju dozvolu za rad. Salezijanci su predali 1. listopada 1946. molbu Ministarstvu za dozvolu rada konvikta, ali je molba odbijena. Salezijanci su na tu odluku uložili žalbu. Sve se to događa u toku školske godine, dok su učenici u konviktu. Roditelji učenika dolaze u Zagreb puni zabrinutosti i nervoze. To je vrijeme kada se vodi sudski proces nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu, koji je ponovno uhapšen 18. rujna i osuđen na 16 godina zatvora 11 studenog 1946. Vodi se i puno drugih montiranih procesa protiv biskupa, svećenika i redovnika. Novine svakodnevno donose najgore optužbe protiv Crkve i svećenika, bez ikakve mogućnosti da se na optužbe odgovori, jer su sva sredstva društvenog priopćavanja bila u komunističkim rukama. U takvim okolnostima nije bilo nikakve šanse da žalba salezijanaca bude uvažena. Konvikt je konačno ukinut Uredbom br. 68908-III- 1946. od 18. studenog 1946. Salezijancima je predana 3. prosinca 1946. Iako se takav ishod mogao očekivati salezijanci i učenici su se ipak nadali da bi konvikt ipak mogao dobiti dozvolu rada. Ukinuće konvikta je silno rasžalostilo salezijance osjećali su se kažnjeni za silan trud i žrtve koji su ulagali za odgoj mladića u konviktu. Komisija je došla 5. prosinca i popisala sav inventar konvikta u popisu je sudjelovao prefekt konvikta i predstavnik nadbiskupije. S učenicima su se salezijanci oprostili 21. prosinca 1946. kad su odlazili na ferije za Božićne blagdane. Konvikt su predali novoj upravi 31. prosinca 1946. Posljednji salezijanci su napustili konvikt prvih dana 1947. god. Tako je prestala sa radom ova crkvena odgojna ustanova sa stoljetnom odgojnom tradicijom, a salezijanci su je vodili zadnjih dvadeset i pet godina. To je za salezijance bila i kolijevka salezijanskog djelovanja, jer je konvikt bio prva salezijanska ustanova na hrvatskom jeziku. Oratorije u Rovinju i Rijeci, koji su ranije osnovani vodili su talijanski salezijanci i u njima je sve bilo na talijanskom jeziku do 1946. godine.

1.7. *Knežija*

Otkad je gospođa Marija Valenčić darovala salezijancima zemljište u tadašnjem zagrebačkom predgrađu Knežija 1928. godine salezijanci su Knežiju zamišljali kao središte salezijanskog djelovanja u Hrvatskoj. Salezijanci su na Knežiji sa mnogo žara i požrtvovnosti u isto vrijeme gradili i odgojno-pastoralno djelovali. Knežija je ubrzo postala okupljalište velikog broja djece i mladih. Salezijanci su pomažući pastoralno po župama okupili brojnu skupinu suradni-

ka i dobrotvora. U svome radu imali su snažnu podršku zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera, a još više njegova nasljednika bl. Alojzija Stepinca. Grad se ubrzano širio i kako nije bilo u blizini župne crkve nadbiskup dr. Antun Bauer je 1937. osnovao novu župu Marije Pomoćnice i upravu povjerio salezijancima. Župa nije imala crkve, nego je kapela omladinskog doma služila i pastoralnim potrebama župe. Kad je počeo rat salezijanci su već imali bogatu i živu aktivnost na Knežiji prvenstveno među mladima, a to su bila djeca i mladih uglavnom iz siromašnih radničkih obitelji.

Salezijanci su planirali na Knežiji sagraditi veliki zavod sa prostranom crkvom Marije Pomoćnice. U početku su uspjeli sagraditi tek dio od prvotne zamisli. Nadbiskup dr. Alojzije Stepinac poticao je salezijance da grade crkvu, jer je bila nužno potrebna i za župu i za sve brojnije aktivnosti, ali su se plašili ući i tako veliki projekt, jer ih je gradnja omladinskog doma uvukla u dugove i imali su dosta teškoća sa projektantom i graditeljima. Kada je nadbiskup dr. Alojzije Stepinac darovao skoro svu ciglu za gradnju nove crkve i još k tome lijepu svotu novaca salezijanci su u teškim ratnim vremenima ušli u gradnju nove crkve. Brigu oko gradnje preuzeo je voditelj salezijanskih suradnika don Josip Tkalec,³⁶. Pripremni radovi započeli su u ljeto 1942., a kamen temeljac svečano je blagoslovio nadbiskup dr. Alojzije Stepinac 11. listopada 1942. Iako je u ratnim prilikama bilo teško doći do potrebnog građevinskog materijala, ipak su radovi dobro napredovali. Velika pomoć u materijalu je došla s gradilišta crkve Krista Kralja, koja je planirana prije rata kao veliko svetište. "Mons. Rittig,³⁷ koji je zamislio to velebno zdanje, odustao je od započete gradnje čim se suočio s nepovoljnim ratnim prilikama. Tako je crkva Marije Pomoćnice dobila gratis onaj materijal koji je već bio na gradilištu crkve Krista Kralja. Osobito je dobro došlo željezo, koje je u to vrijeme postalo skuplje od zlata".³⁸ Crkva je stavljena pod krov u jesen 1943. Slijedeće godine crkva se pomalo unutra počela uređivati kako su sredstva i prilike dopuštale, ali je njemačka vojska još nedovršenu crkvu preuzela i pretvorila u skladište sanitetskog materijala

Dok je trajao rat i crkva se gradila aktivnosti u omladinskom domu nisu prestajale. U njemu je bila grupa unutarnjih pitomaca od kojih je jedan dio bio salezijanskih kandidata. Knežija je bila poznata po športskim aktivnostima. Pod vodstvom vrlo sposobnog organizatora i glazbenika dr. don Jerka Gržinčića u kazališnoj dvorani priređivani su često vrlo uspjeli kazališni i glazbeni programi za omladinu ali i za vjernike iz župe. Nakon Jerka Gržinčića vodstvo oratorija preuzeo je sa puno entuzijazma mladi svećenik don đuro Žmegač.

Kad je završio rat, Knežija je i dalje bila veliko okupljalište mladih u siromašnom gradskom radničkom predgrađu. Nova vlast je to sve teže podnosila.

³⁶ Bogdan KOLAR, *Njih spomin ostaja, In memoriam III*, Josip Tkalec 1897-1976. str. 386-387.

³⁷ Mons. Svetozar Rittig kanonik Zagrebačke nadbiskupije, koji se priklonio komunističkoj ideologiji i bio ministar prosvjete u komunističkoj vladi Hrvatske nakon rata.

³⁸ Nikola PAVIČIĆ, *Nav. dj.* str. 142.

Lokalni komunisti su se osjećali ugroženima kad ima Crkva okuplja toliki broj mladih. Osnovani su u obližnjoj školi omladinsko udruženje i nastojali time udaljiti mlade od salezijanaca, a kad tako nisu uspjeli počeli su u novinama napadati voditelja omladinskog doma don đuru Žmegača. Njemu je savjetovano da se makne s Knežije, jer su mnogi svećenici ni krivi ni dužni u to vrijeme bili ili ubijeni ili zatvoreni. On je nastavio s radom jer se ni u čemu nije osjećao krivim. Uskoro je uhapšen 20. svibnja 1946.³⁹ i na montiranom procesu osuđen na pet godina zatvora, koje je proveo u kaznionici u Staroj Gradišci, gdje su bili i mnogi drugi svećenici i redovnici kao kažnjenici.

Omladinski dom na Knežiji kao građevina, a još više kao odgojna ustanova bio je trn u oku novim vlastima. Pod izgovorom da traže u Omladinskom domu oružje 9. rujna 1946. organizirana je velika grupa radnika iz obližnje tvornice cipela, među kojima su bile dobrim dijelom žene izvršili su pretres svih prostori-ja.⁴⁰ Donosile su se razne uredbe gradskog Narodnog Odbora, ali je ključna bila Uredba Ministarstva Prosvjete Republike Hrvatske o đačkim domovima br. 10005/46 od 17. rujna 1946. kojom su praktično ukinute privatne odgojne ustanove, koje su i tako većinom bile crkvene. Zakon je dopuštao rad samo onim odgojnim ustanovama u kojima su se odgajali svećenički kandidati. Omladinski dom je doista dijelom služio za odgoj salezijanskih zvanja, ali su u njemu bili i drugi učenici, oratorij i mnoge druge aktivnosti. Salezijanci su u skladu sa spomenutom uredbom tražili dozvolu za nastavak rada.⁴¹ Molba nije uvažena i Omladinski dom je ukinut odlukom Ministarstva Prosvjete. Salezijancima je u domu ostala na korištenje jedino kapela sa sakristijom do 3. veljače 1949 kad je i ona oduzeta. Kako je crkva već bila uređena i u njoj se održavalo bogoslužje kapela je više služila za probe pjevačkog zbora i za sastanke. Salezijanski sjemeništarci i klerici koji su do tada bili u Omladinskom domu dobili su na korištenje dio samostana franjevac konventualaca na Svetom Duhu. Franjevci su salezijancima ne samo otvorili svoj samostan, nego su ih prihvatili toplo i bratski u tim teškim vremenima. Salezijancima je na Knežiji ostala samo crkva koja je još uvijek bila nedovršena. Ona je postala središte aktivnosti.

2. Život i rad salezijanaca u hrvatskoj 1945-1960

2.1. *Mir gori od rata*

Rat u Europi završen je 8. odnosno 9. svibnja 1945. Vlasti u NDH na čelu sa poglavnikom Antom Pavelićem ostale su vjerne saveznica nacističke Njemačke do zadnjega dana. Mnoštvo od više stotina tisuća vojnika i civila povlačilo se prema Zapadu želeći se predati Zapadnim saveznicima, jer su se bojali okrutno-

³⁹ Nikola PAVIČIĆ, *Nav. dj.* str. 147.

⁴⁰ Nikola PAVIČIĆ *Nav. dj.* str. 157.

⁴¹ Nikola PAVIČIĆ, *Nav. dj.* str. 161.

sti partizanske vojske, koju su već mnogi iskusili u područjima koje su zauzeli. Vojska i narod uspjeli su doći u Austriji i susresti se sa engleskom vojskom koja je dolazila sa zapada. Englezi su zatražili bezuvjetnu kapitulaciju od hrvatske vojske, ne uvažavajući nikakve razloge i kad je vojska razoružana 15. svibnja 1945. i vojska i civili vraćeni su u Jugoslaviju na milost i nemilost partizanima. Tada nastaje najtragičnije razdoblje u povijesti Hrvatskog naroda. Slijedile su nezamislive okrutnosti, mučenja i likvidacije. U nekoliko poslijeratnih mjeseci bez suđenja je ubijeno veliko mnoštvo vojnika i civila. Nikad nije utvrđen ni približan broj ubijenih iako se to moglo. Za vrijeme komunističkog režima to se nije smjelo ne samo istraživati, nego se o tome nije smjelo ni govoriti. Procjene se kreću sve do 300000 ubijenih. Malobrojni preživjeli su nerado govorili, nešto zbog teških trauma koje su preživjeli, nešto zbog straha, da ne bi opet došli pod udar režima. Nakon pada komunističkog režima napisano je više knjiga o tima tragičnim događajima, gdje pojedinci donose svoja istraživanja ili svoja iskustva. Te knjige zapravo donose fragmente, ali cjelovitog stručnog prikaza nema, gdje bi se ustanovio približan broj žrtava, mjesta gdje su i kako su žrtve likvidirane i tko je ikako zapovjedio organizirao i izvršio taj zločin. Mnogi još uvijek stoje na ideologiji komunizma makar nešto izmijenjenoj i još uvijek smatraju da što su god "antifašisti" učinili "fašistima", da je tako i trebalo biti. Drugi opet misle da ne treba previše kopati po prošlosti, jer bi to moglo još produbiti razdore, koji i onako postoje, nego da se treba okrenuti prema budućnosti i graditi putove pomirenja.

Nova vlast nakon Drugog svjetskog rata, u svemu se u prvim poslije ratnim godinama oslanjala na Sovjetski Savez i trudila se u svemu ga kopirati. Rado se isticalo da je rat bio pobjeda nad fašizmom i ujedno socijalistička revolucija, koja će ispraviti sve klasne nepravde prethodnih društvenih sustava i donijeti nove pravedne društvene odnose i opće blagostanje. U stvarnosti događalo se sasvim suprotno. Nakon likvidacija bez suđenja, uspostavljeni su sudovi nove vlasti. Doneseni su takvi zakoni po kojima se svakoga moglo osuditi radi neprijateljske djelatnosti ili protivnika napretka ili suradnika imperijalizma ili fašizma. U prvim poslijeratnim godinama zabranjena je djelatnost svim političkim strankama, sve društvene ustanove preuzela je nova komunistička vlast. Komunistička partija je postala gospodar života i smrti. Ne priznaju se više ni Božji ni ljudski zakoni, nego samo zakoni komunističke vlasti. Sva sredstva društvene komunikacije i sva izdavačka djelatnost bili su posve u rukama komunista i nije se mogao čuti nikakav protivni ili drukčiji glas. Kontrolirala se i sva osobna pošta posebno ona koja se slala ili stizala iz inozemstva. Za slušanje inozemnih radio stanica mogla se dobiti višegodišnja zatvorska kazna. Svako tko je iz bilo kojeg razloga postao sumnjiv ili nepodoban komunističkom režimu mogao je računati, da će biti progonjen ili ostati bez posla i položaja u društvu. "Gorke suze neprestano teku bez odaha. Neprestano šalju ljude na vješala. Cijela je zemlja potopljena u bujici suza. Poslije pokolja nekoliko stotina tisuća hrvatskih vojnika i građana u prvim mjesecima komunističkog režima, strijeljanja i vješanja se izvršuju dan za danom. Nema nikoga koji ne oplakuje nekoga." Tako u svom

dnevniku opisuje ovo vrijeme u Hrvatskoj tajnik papinskog izaslanika u Hrvatskoj don Giuseppe Masucci.⁴²

Na poseban način na udaru nove vlasti bila je Crkva i crkvene ustanove. Sve ono što je komunistička vlast smatrala za svoga protivnika brzo je i okrutno uništeno i više nije postojalo kao organizirani otpor. Crkva je ostala kao jedina organizirana ustanova, koja nije pružala otpor režimu, ali je tražila prostor i slobodu za svoje djelovanje, i to je ideologizirana vlast najčešće doživljavala i progonila kao neprijateljsku djelatnost. Ustav 1946. (donesen 31. 01. 1946. na blagdan don Bosca) proklamirao je slobodu vjere, prema povelji OUN-a, ali se ta sloboda provodila na komunistički način. Crkvi su agrarnom reformom oduzeta imanja, oduzete su sve odgojne, društvene i zdravstvene ustanove. Brojne novine i časopisi su svi prestali izlaziti, knjige vjerskog sadržaja nije bilo moguće izdavati, zabranjen vjeronauk u školama itd. U medijima i odgojnim ustanovama se kao "znanstvena istina" naglašavalo da nema Boga, da su ga izmislili svećenici u svoju korist i u korist povlaštene klase, da je vjera opijum za narod i da će u socijalizmu kao nepotrebna brzo nestati sama od sebe. Takav odnos prema Crkvi prihvaćao je određeni broj ljudi uglavnom iz koristi, ali neki i iz uvjerenja. Tradicionalna vjera u narodu je bila jaka i većina je šutjela, trpjela i ostala povezana s Crkvom. Vatikan je proglašavan za jednog od glavnih protivnika socijalizma i napretka i komunistička vlast je tražila od biskupa da prekinu vezu sa Vatikanom i osnuju nacionalnu Crkvu.

Osnovano je Ćirilometodsko svećeničko udruženje, koje je prihvatila jedna grupa svećenika smatrajući da se sa komunističkom vlašću mora uspostaviti suradnja radi rješavanja konkretnih životnih problema. Biskupi su bili čvrsto i protiv prekida s Vatikanom tvrdeći da to više ne bi bila katolička Crkva i protiv svećeničkog udruženja. Biskupi i svećenici su u svemu kontrolirani, često optuživani, osuđivani, zatvarani, fizički premlaćivani i ubijani. U ratnom i poratnom razdoblju smrtno je stradao velik broj katoličkih svećenika i redovnika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Čak do danas nije utvrđen precizan broj ubijenih. Oni koji su prikupljali podatke došli su do broja od oko 380.⁴³ Većina je ubijena nakon završetka rata. Malo svećenika je bilo koji nije na ovaj ili onaj način ispitivan, optuživan, kažnjavan i zatvaran. Najčešća optužba bila je suradnja s ustaškim režimom, a za to je bilo dovoljno da je svećenik bio prisutan na nekoj svečanosti koju je organizirala vlast za vrijeme rata. Često su organizirani fizički napadi na biskupe i svećenike prigodom crkvenih svečanosti i krizmi, a napadači za policiju redovito ostali nepoznati iako su ih svi vidjeli.⁴⁴ (Miroslav Bulešić). Svećenicima su nametani visoki porezi, koji su ponekad nadilazili i ukupne prihode. Jedan broj svećenika otišao je u izbjeglištvo. Ono što je komunistička vlast ipak dopuštala je župni pastoral. Biskupima je ostavljeno pravo

⁴² Aleksa BENIGAR, *Stepinac*, Zg. 1993. str. 513.

⁴³ Stjepan KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zg. 1992. str. 259.

⁴⁴ *Sluga Božji Miroslav Bulešić svjedok vjere*, Pula 2007.

da imenuju župnike. Svećenici su mogli vršiti službu svih sakramenata. Župama su oduzete matice za potrebe matičnih ureda i svećenici su mogli biti kažnjeni, ako su krstili dijete prije nego je upisano u matičnom uredu ili ako su nekoga vjenčali prije nego je vjenčan kod matičara. Crkva je mogla imati srednje i visoke škole za odgoj svećeničkog podmlatka, ali te škole nisu imale pravo javnosti i učenici tih škola nisu imali nikakvih učeničkih prava (zdravstveno osiguranje, odgodu i skraćenje vojnog roka...). Redovnici su mogli ostati u svojim samostanima, ali je država često dijelove samostana oduzimala i koristila za druge namjene.

2.2. Salezijanci u novim okolnostima nakon drugog svjetskog rata

U takvim okolnostima našla se razmjerno mala salezijanska zajednica u Hrvatskoj, koja je zajedno sa braćom u Sloveniji činila jednu salezijansku provinciju. Sjedište provincije bilo je u Ljubljani (Slovenija), a u Hrvatskoj je bila delegatura i viđe salezijanaca je bilo u Sloveniji, pa i oni koji su radili u Hrvatskoj viđe je bilo Slovenaca nego Hrvata. U Hrvatskoj je smrtno stradao u ratnom i poratnom razdoblju jedan salezijanac klerik Josip Belović i to od avijonske bombe dok je putovao vlakom. U slovenskom dijelu provincije smrtno je stradao velik broj braće posebno mladih klerika. Nekoliko salezijanaca bilo je osuđeno na zatvorske kazne iako za to nisu dali nikakav povod. Na tri godine zatvora bio je osuđen don Gerolamo De Martin u Rijeci početkom 1947. prvi župnik novo osnovane župe Marije Pomoćnice u Rijeci, a kad je uhapšen, vršio je i službu ravnatelja, nakon što je ravnatelj don Giuseppe Cucchiara otišao iz Rijeke u Torina s namjerom da se vrati u misije u Kinu gdje je prije radio kao misionar⁴⁵. Kad je osuđen don Gerolamo je imao šezdeset sedam godina, a u zatvoru u Staroj Gradišci bio je nešto više od godinu dana. Razlog osude bilo je neprijateljsko djelovanje, koje se prema presudi sastojalo u tome, da je u kuću primio i razgovarao s nekim Ordinanovićem, koji je označen kao pripadnik neprijateljskih snaga. Na sudu nije bilo imenovane osobe, niti se spominjalo o čemu su razgovarali. Drugi razlog osude da je neke roditelje nagovarao da djecu šalju u školu u Italiju i treći da je organizirao slanje hrane zatvorenicima koje su uhapsile komunističke vlasti. Kao talijanski državljanin osim zatvorske kazne don Gerolamo je bio osuđen i na izgon iz Jugoslavije. Po odlasku u Italiju otišao je salezijanski zavod u Belluno i tu je prema dogovoru sa provincijalom južnoslavenske salezijanske provincije don Ivanom Španom napisao za vrhovnog poglavara kratak prikaz prilika u kojima su živjeli salezijanci u Hrvatskoj i Sloveniji pod komunističkim režimom. Zanimljivo je da u svome pismu don Gerolamo uopće ne spominje nepravde koje su nanesene njemu osobno kroz suđenje i izdržavanje kazne. U pismu su pogrešno napisana neka imena osoba i mjesta što je znak da preko granice nije nosio ništa zapisano, nego je naknadno zapisao

⁴⁵ *Salezijanska kronika u Rijeci* sv. III za dan 16. 01. 1947.

ono što mu je usmeno bilo rečeno.⁴⁶ Don G. De Martin je osuđen, prema sve-
mu što se može zaključiti zbog ugleda koji je uživao među vjernicima i zauzeto-
sti za mlade i trebalo ga je maknuti. Tada mladi svećenik don đuro Žmegač koji
je u Omladinskom domu na Knežiji neposredno iza rata okupio veliku grupu
mladih. Partijska organizacija koja je u susjednoj školi organizirala programe za
mlada nije uspjela udaljiti mlade od Crkve te su priredili sudski proces i osudili
don đuru na pet godina zatvora. Kaznu je u potpunosti odslužio u kaznioni u
Staroj Gradišci. Na kaznu zatvora od dvanaest godina osuđen u Sisku 1947.
don Alojz Kovačić dok je vršio službu upravitelja župe Žažina kod Siska.
Nažalost nisam uspio pronaći što su njemu stavili kao neprijateljsku djelatnost.
U zatvoru je proveo sedam godina. Dr. don Toma Kelenc osim osude na mjesec
dana zatvora za događaje u Daruvaru, ponovno je bio osuđen na mjesec dana
zatvora za riječi izgovorene kod propovjedi. Kaznu je odslužio u zatvoru u Rijeci
a zatvorska iskustva opisao je u pismu braći. Don Josip Tkalec je u dva navrata
osuđivan na kraće vremenske kazne. Radi toga što je na crno promijenio oko
2000 dolara koje je tko zna kojim putem dobio od salezijanca iz inozemstva kao
ekonom na Knežiji u Zagrebu na šest mjeseci zatvora osuđen je don Antun Ba-
juk 1955.⁴⁷ Dok je bio u zatvoru radeći na poljoprivrednom stroju izgubio je
kažiprst desne ruke. Isti je svećenik nekoliko godina prije bio ranjen pred vrati-
ma franjevačkog samostana na Sv. Duhu, gdje su bili jedno vrijeme smješteni
naši klerici. od vojnika iz susjedne vojarnje u nogu. Posljedice tog ranjavanja no-
sio je cijeli život. I oni koji nisu bili kažnjavani zatvorskim kaznama bili su često
ispitivani, pozivani na razgovore, gdje se od njih tražila suradnja sa organima
vlasti i da špijuniraju braću u svojim zajednicama i kolege svećenike. Nitko nije
bio siguran od progona vlasti, jer se nije radilo o objektivnoj krivnji nego o
ideološkom neprijateljstvu.

Klerici i mladi svećenici su morali ići iza rata na odsluženje vojnog roka
koji je prvih poslije ratnih godina trajao i tri godine. Za vrijeme služenja voj-
nog roka često su odvracani od svoga redovničkog i svećeničkog poziva. Na
takozvanoj političkoj nastavi morali su neprestano slušati predavanja o nepri-
jateljskom djelovanju Crkve, svećenika i biskupa. Vatikan i nadbiskup Step-
inac su prikazivani u najcrnijim bojama. Nisu mogli sudjelovati nedjeljnim mi-
snim slavljinama, niti kod sebe imati kakav predmet za osobnu pobožnost (ča-
soslov, molitvenik, krunica....). Često su pozivani na obavijesne razgovore i
saslušavanja. Klerik Michael Krämer je na odsluženju vojnog roka osuđen na
deset godina zatvora na vojnom sudu u Nišu 1947., a u zatvoru u Srijemskoj
Mitrovici proveo je šest godina bez ikakve krivnje. Osim zatvorske kazne, kao
pripadnik njemačke nacionalne manjine bio je protjeran iz Jugoslavije. Po iz-
lasku iz zatvora postao je član južno njemačke salezijanske provincije, postao
svećenika, završio studij Sv. Pisma, kao profesor radio dugi niz godina u Bene-

⁴⁶ Prijepis pisma u kućnom arhivu u Rijeci. Pismo je datirano 9. 12. 1948.

⁴⁷ Arhiv Hrv. sal provincije u Zagrebu.

diktbeuernu.⁴⁸ Salezijanski prednovak Fabijan Koščak je na vojnom sudu u Novom Sadu osuđen 1949. na dvije godine zatvora, koje je u potpunosti odslužio u zatvoru u Požarevcu, samo zato što se u privatnom pismu svome bratu i jednoj redovnici potužio da je na Božić čitav dan morao raditi i da mora stalno slušati psinke.⁴⁹ Po izlasku iz zatvora i nadosluženja vojnog roka ostao je vjeran svome pozivu postao salezijanac i svećenik i vrlo zauzeto radio u našoj provinciji.

2.3. *Rad u Župama*

U nekoliko prvih poslijeratnih godina salezijanci su u Hrvatskoj ostali bez svih svojih odgojnih ustanova. Sve što su do tada radili uništeno je zakonima i dekretima komunističke revolucionarne vlasti. Salezijanci nisu ostali samo bez odgojnih ustanova, nego i bez osnovnih sredstava za život, bez stana bez ikakvih sigurnih prihoda za život. U Donjem Miholjcu i Diošu (Marijin Dvoru), jednostavno su izbačeni na ulicu. Komunistički zakon je dozvoljavao ustanove za odgoj svećeničkih kandidata, a Marijin Dvor je služio kao ustanova isključivo toj namjeni, ali tu zakon koji su sami donijeli nije vrijedio. Čak nije bilo nikakve pisane odluke, nego je došla grupa ljudi sastavljena od vojnih i civilnih osoba i naredila iseljenje. Ako se ne isele dobrovoljno bit će silom izbačeni. Braća ipak nisu klonula duhom. S jedne strane su živjeli u svakodnevnoj brizi kako u takvim okolnostima preživjeti, a s druge strane u nadi da Bog neće dopustiti da tako teško stanje dugo traje.

Salezijanci nisu imali župa ni klasičnih samostana što je komunistička vlast donekle tolerirala i priznavala, nego samo odgojne ustanove, a odgoj su komunisti u potpunosti prigrabili u svoje ruke planirajući da će preko odgoja najbrže doći do ostvarenja svoje ideje o besklasnom društvu. Nadbiskup u Zagrebu i biskup u Rijeci ipak su uspjeli uvjeriti salezijance, koji su izbjegavali prihvaćati uprave župa, da prihvate tri novoosnovane župe povezane sa odgojnim ustanovama. Prvu župa koju su salezijanci preuzeli u Hrvatskoj bila je župa Marije Pomoćnice na Knežiji u Zagrebu 1937. Ona je osnovana te godine uz Omladinski dom. U gradskom predgrađu koje se brzo širilo nije bilo nigdje blizu crkve, pa je kao župna crkva služila prvih godina kapela Omladinskog doma. Župa Marije Pomoćnice u Rijeci osnovana je 1941. uz oratorij i konvikt. Salezijanci su u Podsusedu kraj Zagreba 1939. sagradili malu crkvu sv. Ivana Bosca. Uz nju su planirali sagraditi kuću za odgoj zvanja, jer Omladinski dom na Knežiji nije bio prikladan za to. Podsused je pripadao župi Stenjevac i župnik Josip Mokrović, veliki prijatelj salezijanaca postigao je, uz dozvolu Zagrebačke nadbiskupije, da je župa darovala zemljište salezijancima. Kako je Podsused prilično udaljen od župne crkve u Stenjevcu, zagrebački nadbiskup blaženi Alojzije Stepinac je u

⁴⁸ Dr. Michael KRÄMER, danas živi u Benediktbauernu kao umirovljeni profesor emeritus.

⁴⁹ Fabijan KOŠČAK, *Moji zatvorski dani*, Rukopis od 26 stranica, provincijalni arhiv.

Podsusedu 1942. osnovao župu sv. Ivana Bosca i upravu povjerio Salezijancima. Zagrebačka nadbiskupija je 1940. u zagrebačkom predgrađu Rudeš osnovala župu sv. Ane. Rudeš je naselje u susjedstvu Knežije. Župa nije imala ni crkve ni župne kuće, a u ratnim i poratnim prilikama nije nitko ni pomišljao na gradnju, tako da su vjernici iz Rudeša i dugo iza rata sve vjerničke potrebe rješavali u župi Marije Pomoćnice na Knežiji. Prvi salezijanski župnici u Hrvatskoj, don Dragutin Brumec na Knežiji, don Gerolamo De Martin u Rijeci i don Franjo Skuhala u Podsusedu, nakon bogatog iskustva u salezijanskom odgojnom radu vrlo su se dobro snašli u župnom pastoralu, dajući prednost radu s djecom i mladima, a ne zanemarujući ostale župljane.

U okolnostima kakve su nastale nakon Drugog svjetskog rata salezijanci su bili prisiljeni prihvaćati i druge župe jer je jedino u okviru župe bio moguć makar i djelomično salezijanski rad. A bilo je potrebno imati prostor za stanovanje i barem skromna sredstva za život. Dok su za vrijeme rata salezijanci imali novicijat i gimnaziju u Diošu, vrlo su lijepo surađivali s okolnim župama. Već za vrijeme rata dr. don Toma Kelenc upravlja župom Badljevine, ali nisam uspio doći do podataka kako je do toga došlo. U Ivanovo Selo gdje nema svećenika netko od salezijanaca redovito odlazi radi pastoralnih potreba. Kad su 1946. bili izbačeni iz Marijin Dvora smjestili su se u prostranu župnu kuću u Badljevini, nadajući se da će se brzo vratiti u Marijin Dvor. Kako nije bilo povratka u Marijin Dvor klerici su se dio salezijanaca preselili u Zagreb, a nekoliko svećenika je ostalo u Slavoniji gdje su se posvetili pastoralnom radu u župama, jer su osim Badljevine preuzeli i dvije susjedne župe Sirač i Donju Obrijež. U Ivanovu Selu gdje je upravitelj župe postao don Josip Klenovšek uskoro je 1948. uspio sagrađiti lijepu crkvu Srca Isusova. Dobar dio sredstava za gradnju pribavio je prodajom obiteljske baštine svoje i svojih sestara. Gradnja crkve u to vrijeme bio je izuzetan pothvat i to je možda bila jedina crkva u Hrvatskoj koja je sagrađena u to vrijeme.

Pošto su morali napustiti zavod u Donjem Miholjcu početkom 1947. dio braće se preselio u župu Sela kod Siska, koju je Zagrebačka nadbiskupija tada, na zamolbu provincijala⁵⁰ povjerila na upravu salezijancima. Osim Sela biskupija je povjerila i susjednu župu Žažina. U tim župama prije dolaska salezijanaca nije stalno boravio svećenik. Prostrani župni stan u Selima je bio veoma zapušten s polupanim prozorima, bez namještaja, a u jednom dijelu župne kuće stanovale su dvije obitelji. Župa Žažina nije imala župne kuće jer je spaljena u ratu. U Sela je došlo pet salezijanaca, don Izidor Tušek župnik u Selima, don Alojzije Kovačić župnik u Žažini i braća pomoćnici Franjo Tomšić, Stanko Lončarić i Josip Tomac. Vjerski život u župama je bio prilično zanemaren i salezijancima je trebalo dosta strpljivosti i napora u materijalnoj i duhovnoj obnovi župa. Poteškoće sa mjesnim komunističkim vlastima bile su daleko veće nego u slavonskim župama.

⁵⁰ *Salezijanska kronika kuće u D. Miholjcu i Selima za dan 30. 01. 1947.*

Veća grupa salezijanaca, nakon što su im oduzeti odgojni zavodi u Hrvatskoj i Sloveniji došao je u Rijeku. Kad je mirovnim ugovorom između Jugoslavije i Italije 10 veljače 1947. u Parizu⁵¹ Rijeka vraćena Hrvatskoj, talijanski salezijanci su venecijanske provincije, koji su do tada bili u Rijeci napustili su u prvim poslijeratnim godinama Rijeku, a oratorij, konvikt i župu ostavili salezijancima iz Hrvatske i Slovenije. Rijeku u tom razdoblju nisu napustili samo salezijanci, nego i većina svećenika na čelu sa biskupom Ugom Camozzom. Iz Rijeke je otišao i velik broj građana dijelom jer su kao Talijani željeli živjeti u Italiji, a dijelom jer su bježali o komunističke diktature. Neki su otišli legalno jer im je to omogućavao "Zakon o optaciji", a neki su pobjegli ilegalno na razne načine. Apostolski administratori Riječke biskupije mons. Karlo Jamnik i nakon njegove smrti krčki biskup mons. Josip Srebrenič vrlo su rado prihvatili pomoć salezijanaca, koji su prihvatili velik dio pastoralne brige za vjernike u gradu. Apostolski administratori su uz to bili iskreni prijatelji salezijanaca. Salezijanci su bili prikladni za pastoralni rad u Rijeci i radi toga što su se dobro služili hrvatskim, talijanskim i slovenskim jezikom što je u to vrijeme bilo veoma potrebno. Uz župu Marije Pomoćnice povjerena im je uprava susjedne župe Presvetog Otkupitelja u jesen 1947., jer su i župnik i kapelan otišli u Italiju. Prije nego je osnovana župa Marije Pomoćnice salezijanski oratorij se nalazio na terenu ove župe. Župa je bila velika a za župnu crkvu je služila stara mala crkva sv. Andrije, tako da su se mnoge župne aktivnosti odvijale u crkvi salezijanskog oratorija, a župnik je vrlo rado prihvaćao suradnju salezijanaca. Kad je započeo rat riječki biskup mons. Ugo Camozzo je u ime vjernika grada Rijeke, pred čudotvornim križem u katedrali učinio javni zavjet Bogu, da će vjernici grada sagraditi crkvu Presvetog Otkupitelja, kao preporuku i molbu da Bog štiti grad i građane od ratnih strahota. U teškim ratnim prilikama sagrađena je lijepa monumentalna crkva uglavnom prilozima vjernika grada, pa iako nije bila posve dovršena u njoj se odvijalo bogoslužje i druge župne aktivnosti. Za župnika je imenovan dr. don Toma Kelenc, a za kapelana don Albin Česlar. Komunistička vlast je svoj negativni stav prema Crkvi izražavala na razne načine. U Rijeci joj je crkva Presvetog Otkupitelja smetala više nego druge crkve. Proglašavali su je fašističkim spomenikom. Uz crkvu je bio istina poseban dio posvećen poginulima u ratu. Pod izgovorom da crkva smeta proširenju ceste, srušena je do temelja 5. studenog 1949⁵², iako cesta nije nikada proširena do mjesta gdje je stajala crkva. Kad je župnik župe sv. Nikole na Krnjevu vlč. Nikola Ružić bio uhapšen, a kapelan otišao u Italiju, salezijanci su kratko vrijeme upravljali i tom gradskom župom dok je nisu preuzeli franjevci u jesen 1947.⁵³ Salezijancima je 1948. bila povjerena uprava župe Marijina Uznesenja, centralne župe u gradu i uz nju su bile vezane mnoge gradske tradicije. To je bila stara gradska župa i do 1923. jedina župa u samom gradu. Za župnika je imenovan don Štefan Vogrin, posljednji

⁵¹ *Povijest Rijeke*, Rijeka 1988, str. 403.

⁵² *Salezijanska kronika u Rijeci Sv. IV.* str. 68.

⁵³ *Salezijanska kronika u Rijeci Sv. IV.* str. 11.

ravnatelj salezijanskog zavoda u Splitu. U župu Matulji koja nije imala svećenika u poslijeratnim godinama na molbu samih župljana odlazio je iz Rijeke jedan od svećenika salezijanaca, radi katehizacije djece, pripreme na sakramente i za nedjeljnu sv. misu. Nakon nekoliko godina takve prakse na molbu Riječke biskupije salezijanci su preuzeli upravu župa Kastav i Matulji 1952-1958. Nekoliko godina kasnije 1955. preuzeli su upravu župe u Lovranu primorskom gradiću nedaleko od Rijeke. Osim u Zagrebačko nadbiskupiji i Riječkoj biskupiji salezijanci su preuzeli još samo u Zadarskoj biskupiji upravu župe Gospe Loretske u zadarsko predgrađu Arbanasi.

Uz redoviti rad koji se u župnom pastoralu odvija po ustaljenoj tradiciji salezijanci su naročitu pažnju posvećivali katehizaciji djece i mladih. Još u prvim poslijeratnim godinama postojao je školski vjeronauk, ali je on negdje do 1949. izbačen iz svih škola. Učenici, roditelji, ali i svećenici morali su se prilagoditi novoj stvarnosti. Dok je postojao vjeronauk u školi, škola i župa su usklađivali svoje programe, a učitelji i učiteljice su surađivali sa svećenikom kod nedjeljnih, blagdanskih i prigodnih slavlja u crkvi. Sada učitelji i nastavnici to više nisu smjeli. Svaki učitelj i nastavnik koji bi se javno pokazao u crkvi bio je u opasnosti da doživi javnu osudu u medijima ili od uprave škole, pa i da izgubi radno mjesto u prosvjeti. Učitelji i nastavnici koji su prihvatili komunističku ideologiju i željeli se prikazati kao "napredni" često su u vrijeme vjeronaučne pouke i nedjeljnih misa organizirali u školi programe za djecu. Svećenici su imali često velikih teškoća u održavanju redovitog vjeronauka. Župe uglavnom nisu imale prikladnih vjeronaučnih prostora te se vjeronauk najčešće održavao u crkvama, gdje zimi nije bilo grijanja. Uza sve to učenici barem pučke škole su u velikom broju dolazila na vjeronauk. Salezijanci su za vjeroučenike prije ili poslije vjeronauka organizirali razne igre. Za blagdane bi priređivali s učenicima razne programe, naročito su bile popularne priredbe za Nikolinje i za Božić. Organizirali su posebno grupe ministranata, koje se na razne načine poticalo na ministriranje, okupljalo ih se na igru i s njima se išlo na izlete. U nekim župama su okupljane i grupe malih pjevača.

U župama koje su preuzeli salezijanci su veliku pažnju posvećivali crkvenim zborovima. U gradskim župama su formirani vrlo kvalitetni zborovi, koji su do-prinosili svečanosti liturgije u pred koncilsko vrijeme. Župni zborovi župa Marije Pomoćnice u Zagrebu i u Rijeci, te Marijina Uznesenja u Rijeci i Gospe Loretske u Arbanasima osim pjevanja kod bogoslužja znali su priređivati prigodne koncerte duhovne glazbe sa zahtjevnim programom. Župe Podsused, Lovran i Badljevina imale su dobre zborove. Među salezijancima je bilo sposobnih glazbenika, koji su za zborove skladali mise i liturgijske pjesme, naročito don Ivo Ljubić, don Josip Kreslin, don Jerko Gržinčić i don Franjo Oražem. Za pjevače su organizirani prigodni izleti ili nastupi u drugim župama.

Salezijanci su pomagali u pastoralnom radu i u drugim župama, jer su neki župnici imali na brizi i po više župa. Pomagali su u ispovijedanju i predvođenju misnih slavlja, vodili su duhovne i misijske obnove u raznim župama. Propovijedali duhovne vježbe i bili ispovjednici u zajednicama časnih sestara.

2.4. *Briga za zvanja*

Sve kuće za odgoj salezijanskih zvanja i u Hrvatskoj i u Sloveniji bile su oduzete, Marijin Dvor (Dioš) i Donji Miholjac u Hrvatskoj, Veržej, Radna i Rakovnik gdje se nalazila salezijanska bogoslovija u Sloveniji. Na Rakovniku su bogosloviju pohađali i bogoslovi iz hrvatskog dijela provincije. Ni u takvim okolnostima nije prestala briga za odgoj novih salezijanaca. Mladi klerici su se iz Marijin Dvora preselili u Badljevino, gdje ipak nije bilo uvjeta za trajni boravak i školovanje, te su se preselili u Zagreb, najprije u Nadbiskupski konvikt, a zatim na Knežiju. Nekoliko sjemeništaraca iz Donjeg Miholjca je isto tako došlo u Zagreb. Kad su salezijanci izgubili Nadbiskupski konvikt u Vlačkoj i Omladinski dom na Knežiji mladi klerici i nekoliko preostalih sjemeništaraca dobilo je smještaj u samostanu franjevac konventualaca na Sv. Duhu u Zagrebu. Franjevci su salezijanske studente i učenike s njihovim odgojiteljima lijepo primili. Iz samostana su studenti odlazili na predavanja na bogosloviju Zagrebačke nadbiskupije, a učenici su pohađali neku drugu školu u Zagrebu ili su se pripremali na polaganje privatnih ispita. Franjevački samostan nije mogao biti trajno rješenje, a za nove kandidate bile su velike teškoće gdje ih upisati. Studenti koji su studirali teologiju uskoro su se preselili u Podsused gdje su za njih uređene prostorije.

Kad je Riječka biskupija suočena sa sličnim teškoćama 1948. otvorila u Rijeci sjemenišnu gimnaziju kao pripremu za studij teologije, salezijancima se otvorilo prihvatljivo rješenje, tim više što je jedino kuća u Rijeci mogla prihvatiti veći broj učenika. Gimnazija nije imala pravo javnosti i sa svjedodžbom te gimnazije moglo se upisati jedino na teologiju. Uprava sjemenišne gimnazije rado je prihvatila salezijanske učenike, jer su salezijanci osiguravali dio nastavničkog kadra za gimnaziju i Visoku teološku školu. U sjemenišnu gimnaziju Riječke nadbiskupije za šk. god. 1949./50. upisalo se pet salezijanskih učenika. Te 1949. godine u Rijeku se iz Škrljeva u Sloveniji preselio i novicijat. Došlo je osam novaka s magistrom dr. don Serafinom Pelicom. Prvih godina broj salezijanskih učenika nije bio velik. Kad salezijanski provincijal don Ivan Špan povjerio brigu za nova salezijanska zvanja mladom svećeniku don Stanislavu Belaju on je povjerenu zadaću prihvatio ozbiljno i odgovorno.⁵⁴ On se osobno povezao sa mnogim župnicima i broj učenika je počeo rasti te se šk. god. 1955./56 u gimnaziju upisalo 45 samo salezijanskih učenika. Gimnaziju su pohađali učenici iz hrvatskog i iz slovenskog dijela provincije. Salezijanski učenici su se na gimnaziji školovali besplatno, a profesori salezijanci na gimnaziji i Visokoj teološkoj školi nisu primali plaću. Od salezijanaca su na školi predavali barem neko vrijeme: don Josip Kreslin, don Ivo Ljubić, don Josip Tkalec, don Stanko Rebek, dr. don Stanislav Kos, dr. don Toma Kelenc. Tek što se uhodao rad u gimnaziji bio je nasilno prekinut. Komunističke vlasti su na montiranom

⁵⁴ Stanislav BELAJ, *Sjećanja*, Đakovo 1994. str. str. 119.

sudskom procesu 1955. osudile na vremenske kazne petoricu studenata teologije i mladih svećenika i zabranili rad gimnaziji i Visokoj teološkoj školi.⁵⁵ Iako od salezijanskih učenika i profesora na tom procesu nitko nije bio optužen, zatvaranje škole je salezijancima stvorilo vrlo velike probleme. Trebalo se pobrinuti za smještaj i nastavak školovanja lijepog broja mladih salezijanskih prednovaka i klerika. U traženju najprikladnijeg rješenja salezijance je u svoje sjemenište i gimnaziju primio zadarski biskup mons. Mate Garković. Zadarsku sjemenišnu gimnaziju pohađali su sjemeništarci iz više biskupija i redovničkih zajednica. Sjemeništarci i bogoslovi Riječke biskupije preselili su se u Pazin u Istri. U Rijeci se uza sve teškoće uspio održati novicijat. Zadarski biskup mons. Mate Garković je 1957. odgoj u svom sjemeništu povjerio salezijancima. Odgoj su vodila tri salezijanca duhovnik i još jedan svećeni te klerik na pedagoškoj praksi. Cijelo vrijeme dok salezijanci vodili odgoj u biskupijskom sjemeništu u Zadru duhovnik je bio don Franjo Skuhala. Salezijanci su imali svoj posebni dio u sjemeništu sa zasebnim odgojiteljima. Ravnatelj cijele zajednice bio je don Josip Tkalec. Provincijalna uprava i kućni poglavari morali su uložiti dosta truda da osiguraju i minimalna sredstva za život brojnoj skupini prednovaka, novaka i klerika. Mladi salezijanci bili su u velikoj većini iz siromašnih obitelji i roditelji su tek minimalno doprinosili uzdržavanju i školovanju svojih sinova i to samo prvu godinu, do ulaska u novicijat. Živjelo se dosta skromno u hrani i odijevanju. Zadarsko sjemenište se nalazilo u starom dijelu grada u trošnoj staroj zgradi. prostori za igru tolikog broja mladih bili su više nego skromni. Povremeno se odlazilo izvan grada da se odigra koja nogometna utakmica. Škola nije imala nikakva grijanja kao ni većina prostora gdje su boravili učenici. Sjemenišna gimnazija u Zadru imala je dosta dobar profesorski kadar sastavljen od salezijanaca, franjevac a i diecezanskih svećenika. Sve dugo bilo je vrlo skromno. Škola se služila udžbenicima državnih gimnazija, jer drugih nije bilo. Udžbenici su bili naglašeno ideološki obojeni i profesori su uspijevali učenicima razjasniti razliku između znanosti i ideologije. Knjige duhovnog sadržaja već se godinama nisu mogle izdavati i služilo se onima predratnim koje su se uspjele sačuvati. Salezijanci su imali na hrvatski jezik preveden don Boscov životopis od Lemoyne - Ceria koji se čitao zajednički, jer je u kući bilo svega nekoliko primjeraka i salezijanski molitvenik iz kojeg su se molile zajedničke molitve. Sav drugi salezijanski odgoj počivao je na živoj riječi i životnom svjedočanstvu samih salezijanaca odgojitelja. Magister novaka dr. don Serafin Pelicon je puno čitao Memorie Biografiche i nekoliko svezaka preveo na hrvatski jezik i iz njih često sastavljao konferencije za novake.⁵⁶ Mladi salezijanski klerici su u Zadru imali vrlo dobar pjevački zbor, koji je često pjevao i u zadarskoj katedrali za vrijeme svećanih misa. Uz crkvene i salezijanske blagdane priređivali su programe koji su se obično sastojali od pjevanog, govornog i

⁵⁵ *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*, Spomenica, Zagreb-Rijeka 1999. str. 285-287.

⁵⁶ Prijevodi nisu nikada tiskani nego su ostali u rukopisu.

dramskog dijela. Državna školska inspekcija bi obično jednom godišnje dolazila u sjemenišnu gimnaziju i provjeravala kako se radi u školi, koliko je školski program usklađen s programom državnih škola, (iako škola nije imala pravo javnosti) obično bi pitali na koji način se obilježavaju državni blagdani i kako su učenici iz gimnazije povezani s učenicima drugih škola itd. Učenici su pozivani na predvojničku obuku obično jedan tjedan godišnje i još po jedan dan nekoliko puta kroz godinu. Ako su navršili devetnaest godina mogli su uvijek biti pozvani na odsluženje vojnog roka koji je trajao dvije godine bez prava na odgodu i tek poslije nastaviti školovanje.

Radi preseljenja u Zadar i preuzimanja odgoja u zadarskom sjemeništu salezijanci su napustili župe Sela kod Siska i Žažinu u Zagrebačkoj nadbiskupiji te Kastav i Matulje u Riječkoj biskupiji. U Zadarskoj biskupiji salezijanci nisu preuzimali službeno upravu novih župa, ali su nedjeljom i blagdanima odlazili u župe koje nisu imale stalnog svećenika: Petrčane, Neviđane, Filip - Jakov ..., ali su pomagali i u drugim župama.

Boravak salezijanaca u zadarskom biskupijskom sjemeništu i sjemenišnoj gimnaziji nije dugo trajao. Zadarska biskupija je planirala otvoriti visoku teološku školu i bili su joj potrebni prostori u kojima su bili smješteni salezijanci. Tako su salezijanci bili prisiljeni tražiti nova rješenja, što nije bilo jednostavno. Osnovati vlastitu gimnaziju nije bilo lako i radi nedostatka prikladnog prostora i premalo kvalificiranog nastavnčkog kadra, a naći novi smještaj u nekom drugom sjemeništu i sjemenišnoj gimnaziji za prilično veliki broj učenika bilo je još teže. Vodstvo provincije se 1959. odlučilo osnovati vlastitu gimnaziju. Tada je odlučeno da se u novicijat ne ulazi nakon prvog razreda gimnazije, nego nakon drugog. Učenici koji su završili prvi razred gimnazije 1959. podijeljeni su u dvije skupine, prva je ušla u novicijat nakon prvog razreda, a druga nakon drugog tako da se novicijat nije prekidao. Od šk. god. 1959./60. u zadarsku sjemenišnu gimnaziju se nisu upisivali novi učenici, ali oni koji su bili upisani ostali su u Zadru još dvije godine. Kako nije bilo prikladne kuće u koju bi se smjestila čitava gimnazija, morala je raditi na dva mjesta. Novicijat i dva viša razreda nakon novicijata bili su smješteni u Rijeci, a dva prednovicijatska razreda u Križevcima, gdje je grkokatolički vladika dr. Gabrijel Bukatko, veliki prijatelj salezijanaca, prepustio zgradu svoje biskupije za salezijanske učenike. Križevački dio gimnazije počeo je s radom 1959./60., a riječki dio šk. god. 1960/61. Rad škole na dvije udaljene lokacije bio je teži s odgojne, obrazovne i ekonomske strane, ali drugog boljeg rješenja nije bilo.

Pritisak komunističkih vlasti na Crkvu i crkvene ustanove pod kraj pedesetih godina je počeo slabiti. U teoriji se nije ništa promijenilo, ali u praksi je ipak bilo nešto lakše. Revolucionarna zaslijepljenost gubila je na snazi. Sami komunisti više nisu vjerovali da će religija brzo nestati pa i da Crkva više neće biti potrebna. Lakše su uspostavljala povezanost sa Vrhovnom upravom u Torinu. Poneko bi ipak uspio dobiti putovnicu za odlazak u inozemstvo. Tako je 1959. po prvi put nakon Drugog svjetskog rata posjetio član Vrhovnog kapitula, vrhovni prefekt don Albino Fedrigotti.

Zaključak

U razdoblju 1941.-1960. okolnosti u kojima su živjeli salezijanci u Hrvatskoj bile su izrazito nepovoljne. Ratne prilike i sva zla što ih je rat donosio stvarali su opću nesigurnost za život i salezijanski rad. Poslijeratna komunistička vlast bila je izrazito protucrkvena. Tradicionalni način salezijanskog odgojno pastoralnog rada bio je gotovo u potpunosti onemogućen. Bile su salezijancima oduzete sve odgojne ustanove, jer su komunisti u svom revolucionarnom zanosu rušili sve tradicionalno i nadali se da će preuzimanjem odgoja u svoje ruke stvoriti novog čovjeka sposobnog za novo društvo.

Malo po malo salezijanci su se privikavali na novonastale okolnosti i ne samo da su uspjeli preživjeti nego su velikom upornošću pronalazili načina za salezijanski život i rad. Male zajednice u kojima su bili prisiljeni živjeti stvarale su teškoće u življenju zajedništva. Kroz župni apostolat i vjeronaučnu pouku održavana je povezanost sa svijetom mladih. Briga za zvanja je bila uspješna tako da je broj salezijanaca u tom razdoblju počeo rasti. Kada se po ljudskom sudu nije moglo učiniti ništa, pouzdanjem u Božju Providnost i u zagovor Marije Pomoćnice salezijanski život i rad donosili su obilne plodove.